

қамтамасыз ету арқылы әртүрлі мемлекеттік органдар ауыл шаруашылығы саласындағы түрлі тауарлар өндіруші кәсіпорындар арасындағы өзара іс-шаралардың тиімді дұрыс қызмет етуіне сенімді болу керектігі жайында жазылған (Whelan B., Taylor J.) [4].

Әдеби шолу астық өндірісінің ұйымдастырушылық-экономикалық дамуы мен жұмыс істеуінің мәні отандық және шетелдік келесі ғалымдардың: Г.А.Калиев, А.Б. Молдашев, А.А. Сатыбалдин, А.В. Пилипук, А.И. Алтухов, В.В. Ваншин, Г.В. Благовещенский, В.В. Конончук, И.П. Богомолова, М.Д. Магомедов еңбектерінде көрінді (Калиев Г.А.; Пилипук А.В., Кондратенко С.А., Горбатовский А.В. и др.; Богомолова И.П., Мизанбекова С.К., Василенко И.Н.; Ваншин В.В.) [5,6,7,8].

Астықтың жоғары тасымалдануы және оның ұзақ мерзімді сақтауға жарамдылығы астық нарығында, басқалардан айырмашылығы, ірі байланыстырушы сала – элеватор өнеркәсібінің болуын және онымен ауыл шаруашылығының салааралық өзара іс-қимылының айтарлықтай маңыздылығын анықтайды (Altukhov A., Semin A.; Kozhabayeva S.A., Ukubassova G.S., Galiyeva A.Kh.) [9,10].

Материалдары мен әдістері

Мемлекеттің рөлін күшейту қажет, мемлекеттік шаралар ретінде мыналарды ұсынуға болады: дәнді дақылдардың кейбір түрлерін өндіру үшін арналған мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу, кепілді бағалар бойынша бағытталған іс-шараларды өрістету, Мемлекеттік сатып алу шарттарын жақсарту, экспорттық квота мен тиісті салық заңнамасын енгізу, ішкі нарықта бағаны көтеруге, ішкі тұтынуды ынталандыруға бағытталған іс-шараларды енгізу.

Әлемдік және отандық тәжірибеде астық шаруашылығының дамуының жалпы тенденциялары мен заңдылықтарын талдау, олардың даму заңдылықтары мен перспективаларын анықтау мақсатында кеңінен қолданылатын материалдар мен әдістер зерттелді. Негізінен осы мәселе бойынша зерттеулердің экономикалық-математикалық аппаратын дамытуға, зерттеушілердің қажетті ақпараттық базаға қолжетімділігіне, ақпараттың сапасына, сондай-ақ белгілі бір аймақтағы зерттелетін проблеманың деңгейі мен даму тенденцияларына байланысты әртүрлі әдістер қарастырылды.

Зерттеудің теориялық базасы отандық және шетелдік авторлардың астық өндірісін дамыту жөніндегі еңбектері, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ақпараты болды. Солтүстік Қазақстан облыста-

рының астық шаруашылығының дамуын зерттеудегі негізгі сандық параметрлердің көрсеткіштері ретінде ресми дереккөздер ұсынатын және Агенттіктің дерекқорында авторлар есептеген өңірлердің дамуын сипаттау үшін кеңінен қолданылатын деректер.

Нәтижелер

Астық өндіру әрқашан еліміздің экономикалық тәуелсіздігі мен әл-ауқатының басты сипаттамаларының бірі болды. Бір жағынан, бұл аса құнды өнім ретінде стратегиялық сипатқа ие, сондықтан ол астық өндірісіне елеулі мемлекеттік қызығушылықты айқындайды. Екінші жағынан – бұл республика деңгейінде мемлекет тарапынан бүкіл агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға негіз.

Қазақстандағы астықтың негізгі өндірушісі солтүстік өңірлер – Ақмола, Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстары болып табылады. Олардың үлесіне республика бойынша жалпы алымның шамамен 66%-ы тиесілі. Астық басқа облыстарда да өндіріледі: Алматы (жалпы жинаудың шамамен 6%), Ақтөбе, Қарағанды, Жамбыл және Шығыс Қазақстан (әрқайсысы 3%).

Салалар арасындағы өзара іс-қимылда түпкілікті өнімнің қажетті қасиеттеріне қол жеткізудің міндетті шарты ретінде астықтың сақталуы мен сапасы бірінші кезектегі маңызға ие. Астықтың жоғары тасымалдануы және оның ұзақ мерзімді сақтауға жарамдылығы астық нарығында, басқалардан айырмашылығы, ірі байланыстырушы сала – элеватор өнеркәсібінің болуын және онымен ауыл шаруашылығының салааралық өзара іс-қимылының айтарлықтай маңыздылығын анықтайды.

Астық саясаты астық өндірудің, оны бөлудің және пайдаланудың сандық және сапалық параметрлерін дамытудың нақты бағдарларын ұсынуға тиіс, негізінен тапшы және жоғары сапалы астық түрлерін өндіру мен өткізуге қатысты протекционизмге негізделуге, мемлекеттің астық нарығына әсер етуінің нысандары мен тиімді әдістерін қамтуға, билік органдары, бизнес және ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер арасындағы өзара іс-қимылдың сенімді жүйесіне ие болуға тиіс.

Ол заңнамалық тұрғыдан бекітілуі, сабақтастық және дәйекті сипатқа ие болуы, мемлекет көздеген барлық шаралардың орындалуына кепілдік беруі, агроазық-түлік нарығының барлық қатысушылары үшін, әсіресе оның құрамдас бөлігі – астық нарығы үшін сенімді бағдар және кепілгер ретінде қызмет етуі тиіс.

Негізінен шикізат пен отын экспорты мен азық-түлік импортына негізделген отандық экономиканың қалыптасып келе жатқан моделі оны дамыту үшін қолайсыз және түбегейлі өзгерісті қажет етеді. Бұл, әсіресе, азық-түлік әлемде тұтынылатын азық-түліктің жартысын құрайтын, бірақ оның халқының бестен бір бөлігін ғана құрайтын экономикалық дамыған елдермен халықаралық қатынастардағы саяси және экономикалық қысымның негізгі факторларының біріне айналатын қазіргі жағдайда өте қауіпті. Егер Жер халқының 17%-ы аштыққа ұшыраса және алдағы он жылда аштық саны бір жарым есеге артуы мүмкін деп есептесек, қауіп күшейе түседі.

Қазақстанның астық өндірісінде бидайдың басым болуы жағдайында бағалардың көмегімен өндіріс тиімділігінің шешуші шарты болып табылатын басқа да азық-түлік, жарма және жемдік дақылдардың өндірісін ынталандыру қажет.

Қазақстанда жыл сайын алаңның 90%-на дейін күшті және қатты сорттар алып жатқан жағдайда осы дақылдың астығын сатып алудың жалпы көлеміндегі жоғары сапалы бидай үлесінің күрт өзгеруі астық өндірушілер мен оны дайындаушылардың экономикалық өзара қарым-қатынастарының жетілмегендігімен тікелей байланысы бар.

Стандарт талаптарының өзгеруі астық сапасын арттырып, республика ішінде тиімді пайдаланудың жоғарылатып, оның экспорттық кірістілігін арттыруға, баға белгелеуді жетілдіруге ықпал етеді. Дегенмен, стандарттардың бірқатар талаптары астық өндірушілер, дайындаушылар және тұтынушылар арасындағы өзара әрекеттесу шарттарына сәйкес келмейтіні анық.

Қазақстандық жоғары ақуызды, нарыққа бәсекеге қабілетті астықтың шығуы, бір жағынан, астықтың сапасын қатаң реттейтін, екінші жағынан, түпкілікті өнімнің қолданыстағы стандарттарды түзету қажеттілігін туғызады. Қолданыстағы стандарт астық сапасының критерийлерін шамадан тыс көптігін көрсетеді. Бидай үшін олар 12-ге жуық, олар өнеркәсіптік өнімдердің үлгісі бойынша баламалы болып саналады, дегенмен олардың көпшілігі өнімнің тұтынушылық құндылығын бағалау кезінде шешуші болып табылмайды.

Шаруа қожалықтары тазарту қуаттылығының жеткіліксіз дамығандығына және климаттық жағдайларға байланысты егін жинау жұмыстарының қысылған кезеңіне байланысты сұлы майымен бітелген күшті бидайды негізгі жағдайларға уақтылы жеткізе алмайды, сондықтан оны қарапайым ретінде астық қабылдау кәсіпорын-

дарына тапсыруға мәжбүр. Астық қабылдау кәсіпорындары осы астық партияларын сұлы майынан тазартып, оларды тұтынушыларға бағасына 30-50%-ға дейін қосымша ақы төлетіп күшті бидай ретінде сатады.

Стандартқа сәйкес бұл көрсеткіштер, бір жағынан, сыныптылықты төмендетеді, ал екінші жағынан, қабылданған астықты кептіру мен тазарту үшін элеватор өнеркәсібі кәсіпорындарының пайдасына ақы алынады.

Бұл келіспеушілікті шешудің екі балама жолы бар: көрсетілген көрсеткіштерді стандартта қалдырып, тазалау мен кептіру үшін ақы алмау немесе өнімді қайта өңдеу үшін алынатын ақыны сақтап, стандарттардан алып тастау.

Нарықты жағдайды ескере отырып, бір аймақтың астықты өндіріп, жүзеге асырудың шарттарын ескеріп, оны өңдеп пысықтауға ақы тағайындауға мүмкіндік беретін екінші нұсқа ұсынылады.

Өңдеп пысықтау кезінде параметрлерде туындайтын өзгерістерді де стандартта ескеру қажет. Мысалы, Солтүстік Қазақстанда өндірілетін бидай көп жағдайда жоғары ылғалдылыққа ие, бұл күшті және қатты бидайдың технологиялық қасиеттеріне қойылатын шектеулердің бірі базистік нормадан төмен.

Солтүстік Қазақстан жағдайында жаздық бидай дәні глютеннің жоғары құрамымен және ең жақсы сапасымен ерекшеленеді. Мысал келтірсек, Ақмола және Солтүстік Қазақстан аймақтарында өндірілетін бидайдың 95%-ынан астамында 28%-дан жоғары глютен болғаны мәлім. Солтүстік Қазақстанда өндірілетін жаздық бидайдың құрамында (I және II класты) жоғары сапалы глютен бар.

Талаптарды әзірлеу кезінде бұрынғылыми және практикалық қызметкерлердің Қазақстан жағдайында кең ауқымда 16-дан 32%-ға дейін ауытқитын дән құрамындағы глютеннің айырмашылығын неғұрлым сараланған есепке алу жөніндегі тілектері елеулі түрде ескерілген болатын.

Соңғы жылдары қатты бидайдың өндірілмеуіне байланысты, макарон өнімдерін өндіргенде шикізат ретінде жұмсақ бидай сұрыптары қолданылады. Соған байланысты, жұмсақ бидайдың стандартына сапалық көрсеткіштерін бағалауға әдеттегі мақсатына сәйкес пайдалану нәтижелеріне әсер етпейтін шынылылық көрсеткіші енгізілді.

Алайда, осыған қарамастан, қолданыстағы стандарт бойынша бидайдың әйнектік көрсеткіші стандарттарының талаптарына сәйкес келмеген және оларға сәйкес

барлық басқа көрсеткіштер төмен сыныпқа бағаланады.

Айта кету керек, жұмсақ бидайдан макарон ұнын өндіру I ұнның қатты шығымдылығынан едәуір төмен және жоғары сорттарға байланысты айтарлықтай қымбатқа түседі, қатты бидайдың өткір жетіспеушілігімен макарон ұнын дайындауға жұмсақтың аз пайызы ғана жұмсалады.

Осыған байланысты, бізге әлемдік тәжірибені ескере отырып, жұмсақ бидайды шыны тәрізділік бойынша бағалаудан бас тартып, макарон өндірісіне шикізат ретінде қатты бидайды өндіру мен дайындауды қолға алып ынталандыру қажет екені мәлім.

Сонымен қатар, ен алдымен базистік кондиция жасауды қолға алу керек. Ол астық өндірушілердің мүддесін қорғай отырып, астыққа ылғалдылықпен арамшөптері мөлшерлері бойынша қойылатын талаптарға сәйкестігі мен ұн тартатын кәсіпорындармен арадағы қатынас орнатудың туындысы.

Мәселен, Қазақстанның солтүстік облыстарында жиналған бидайға есеп айырысу жүргізілетін базистік нормалар ылғалдылық бойынша 15%, арамшөп қоспасы бойынша 1% құрайды. Алайда, бидай дөнін мемлекетаралық ұн, жарма, құрама жемге өңдеу үшін жеткізу кезінде астықты ылғалдылығы 15,5% және арам қоспасы бар 2% тиеп жөнелтуге жол беріледі. Көрсетілген ылғалдылық ұнның 14,5% ылғалдылығының шекті нормасына сәйкес келеді.

Азық-түлік бидай нарығы күрделі экономикалық жүйе болып табылады және астық нарығының үлкен және маңызды сегменті. Бұл сегменттің қарқынды даму деңгейіне жалпы және жекелеген аймақтардың астық-жемшөппен қамтамасыз етілуінің сенімділігі, экспорттық ресурстардың құрылуы байланысты. Мұнда бір айтып кететін, өткен жылда қазақстандық бидай экспортының көлемі 4 есе өсті.

Болашақта, Қытайға астықты экспорттау үшін кедендік баждары төмендетілген қазақстандық ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне квоталар 500 мың тонна бидайды одан әрі 1 млн тоннаға дейін ұлғайта отырып, ҚХР-ға азық-түлік емес бидайды экспорттауға квоталар 2,5 млн тоннаға дейін ұлғайта отырып, 300 мың тоннаға дейін ұлғайтылды. ҚР АШМ деректері бойынша 24 қазақстандық кәсіпорын Қытайға өнім жеткізуге құқығы бар жеткізушілер тізіліміне енгізілген. Теміржол көлігімен Цзянсу провинциясының (Шығыс Қытай) Ляньюньган қаласындағы Қытай-Қазақстан логистикалық ынтымақтастық база-

сына 720 тонна бидай жеткізілді. Әрі қарай астық Вьетнамға теңіз арқылы жеткізіледі.

Бұл Қазақстаннан Қытай арқылы азық-түлік астығын экспорттау үшін қауіпсіз транзиттік дәлізді қамтамасыз етеді. Астықты тасымалдау Оңтүстік-Шығыс Азияға Австралиядан 30 күнді алады, ал Қазақстаннан Қытай арқылы транзитпен шамамен 20 күнде жетеді.

Есіл өзенінің бассейнінде – Қазақстанның солтүстігінде Өзбекстан, Түркіменстан, Тәжікстан және Қырғызстанға таралатын астық қоймасын салумен бірге "астық дәлізін" құру көзделіп отыр. Қазақстаннан астықты "Алашанькоу" бақылау-өткізу пункті арқылы "Қытай – Пәкістан" экономикалық дәлізі арқылы, Пәкістанның Гвадар порты арқылы Оңтүстік Азия мен Африка елдеріне жеткізуге болады. "Астық дәлізін" құру Қытайдағы астық тапшылығын жабуға ықпал етеді және елдер арасындағы өндірістік қуаттар саласындағы ынтымақтастыққа жәрдемдеседі.

Қазақстанда соңғы 5 жылда дөңді-бұршақты дақылдарды өндіретін алқаптар едәуір кеңейтіліп, 381 мың гектарды құрады. Сонымен қатар, майлы дақылдар алқаптары да 2,4 млн гектарды құрап кеңейді. Жасымықтың алқаптары шамамен 300 гектарды құрап, өткен жылға қарағанда 2,8 есеге көбейген. Ол жағынан Қазақстанды әлемде бесінші орынға қойды. Ақуыздың жоғары болуына байланысты бұршақ дақылдары әлемнің көптеген халықтарының диеталарында құнды компонент болып табылады және үлкен сұранысқа ие.

Өсімдік ақуыздары жануарларға қарағанда арзанырақ, бұл олардың осал топтарға теңдестірілген тамақтанудағы рөлін түсіндіреді. Бұршақ дақылдарының басқа да құнды қасиеттері бар. Олар топырақты азотпен байытады, сондықтан тыңайтқыштарды пайдалануды азайтуға болады. Олар басқа дақылдарға қарағанда суды аз қажет етеді және егін жинағаннан кейін аз шығынмен сипатталады.

«Азық-түлік келісім шарт корпорациясы» ұлттық компаниясы» АҚ («Продкорпорация» ҰК» АҚ) ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын дәстүрлі және жаңа өткізу нарықтарына ілгерілету жолында қадамдар жасауда. АӨК-нің барлық қатысушылары үшін өнімді өткізу нарықтарына қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін сыртқы экономикалық қызметке ақпараттық және консультациялық қолдау көрсететін сараптама орталығы құрылды.

Серіктестердің экономикалық қатынастар жүйесін дамыту мен негіздеудің маңызды бөлігі астық сататын тауар бир-

жалары болуы керек. Тауар биржаларының жүйесі арқылы нарықтық бағалар анықталуы, олардың деңгейі туралы жедел ақпарат таратылуы, сатушылар мен сатып алушыларды астықтың нарықтық бағасының күрт ауытқуының жағымсыз салдарларынан сақтандыру жүзеге асырылуы тиіс.

Астық өзінің ерекше маңызды рөліне байланысты дәстүрлі түрде биржалық тауар болып саналады. Классикалық формада биржада тұрақты жұмыс істейтін ірі көтерме астық нарығы бар. Биржаның негізгі функциялары астықтың нарықтық бағасын анықтау және олардың жариялылығын қамтамасыз ету, сұраныс пен ұсынысты үйлестіру, астық өндірушілер мен тұтынушыларды бағаның күрт өзгеруінен сақтандыру, бірақ бұл функциялар астықтың екі нарығы – биржалық және биржадан тыс болған жағдайда ғана тиімді орындалады.

Биржадан тыс нарықтың болуы астықты қайта сатудағы көптеген қайта сатып алушылар астық өндірушілерге қарағанда бірдей кіріс алатын және кейбір жағдайларда көп болатын жағдайларды тудырады (Mukhammadov A., Nuriymbetova B, Jaroslav K.) [11].

Азық-түлік астығы бойынша ұзақ уақыт ішінде алғаш рет 2021 жылғы желтоқсанда биржада Еуразиялық сауда жүйесі жасалды: 1 мың тоннаға мәміле 125 мың теңге/тонна бағамен өтті. Жеткізу шарты CPT – "Carriage Paid to" деп белгіленгенін ескерсек, яғни сатушы астықты белгіленген жерге жеткізу бойынша барлық шығындарды өз мойнына алады. Бұл элеватордан (EXW) сатып алудан гөрі жоғары бағаны түсіндіреді, мұнда бір айға жуық баға 115-117 мың теңге/тонна деңгейінде сақталады. ETS-те алдыңғы 3-сыныпты бидай мәмілесі және EXW жеткізу шарты 25 қарашада жасалды.

Астықтың салыстырмалы түрде ірі тауарлық партияларын шоғырландыру және орталықтандыру, астық қозғалысын және олардың негізінде ақша ағындарын астық өнімдерінің қосалқы кешенінің шаруашылық жүргізуші субъектілері арасындағы бағалардың биржалық баға белгілеу тетігі арқылы тікелей және кері байланыстар жүйесі арқылы байланыстыру, биржалар астықты өндіру, тұтыну процестерін біріктіріп, астық нарығында аса қажетті және енді қалыптасып жатқан конъюнктураға сай шаруашылық қызметті болжау процестерін өндірушілер мен тұтынушыларға жеңілдетіп жеткізеді.

Онымен қоса, биржалардың бірқатар қосалқы функциялары бар. Биржалық сауданың сәтті жұмыс жасауының бірде бір шарты ол астық стандартын әзірлеу, үлгілік келісімшарттар жасау, сауда ережелерін бел-

гілеп, арбитраждық функцияларды жүзеге асырып мәмілелер туралы ақпараттандыру.

Астық осы жағдайда биржалық сауданың барлық талаптарына жауап беретін тамаша тауар болып табылады. Астық тауар ретінде сапалы біртектілікке, өзара алмастыруға, бөлінуге ие, ұзақ мерзімді сақтауға жатады және агро-өнеркәсіптік кешендегі жаппай тауар болып табылады және салыстырмалы түрде тұрақты өткізу нарығына ие. Ауыл шаруашылығы өнімдерімен әлемдік биржалық сауданың жалпы көлемінің 20% астамы астық өндірісінің өніміне тиесілі.

Биржалық сауданың қажетті және маңызды шарты кәсіпорындардың шаруашылық дербестігі, астықты өндіру, айырбастау, тұтыну және бөлу процесіне қатысты астық нарығы субъектілерінің өндірістік және шаруашылық-коммерциялық қызметіне мемлекеттің шектеулі араласуы болып табылады. Бұл жағдайда астық биржалық сауданың барлық талаптарына жауап беретін тамаша тауар болып табылады (Каренов Р.С., Нұрпейісов Б.Г., Токсамбаева А.Б.) [12].

Астық тауар ретінде сапалы біртектілікке, өзара алмастыруға, бөлінуге ие, ұзақ мерзімді сақтауға жатады және агро-өнеркәсіптік кешендегі жаппай тауар болып табылады және салыстырмалы түрде тұрақты өткізу нарығына ие. Ауыл шаруашылығы өнімдерімен әлемдік биржалық сауданың жалпы көлемінің 20% астамы астық өндірісінің өніміне тиесілі.

Биржалық сауданың қажетті және маңызды шарты кәсіпорындардың шаруашылық дербестігі, астықты өндіру, айырбастау, тұтыну және бөлу процесіне қатысты астық нарығы субъектілерінің өндірістік және шаруашылық-коммерциялық қызметіне мемлекеттің шектеулі араласуы болып табылады. Биржалық сауданың тиімді жұмыс істеуі үшін еркін баға белгілеудің, сатушылар мен сатып алушылар арасында салауатты бәсекелестіктің болуы және астық биржаларының қызметін реттейтін заңдардың болуы қажет.

Астық сататын тауар биржалары биржалық мәмілелер жасау арқылы бағаларды жария түрде анықтауға мүмкіндік береді. Алайда, астықпен жасалған барлық биржалық мәмілелердің нәтижелері туралы жедел ақпарат ала отырып, олар нарықтық жағдай туралы толық және объективті түсінікке ие. Биржалық және биржадан тыс сауда бағаларының осындай тығыз өзара іс қимылы астық өнімдері кіші кешенінің нарықтық бағасының бүкіл жүйесіне са-

лыстырмалы тұрақтылық береді (Zhiyen-tayev S., Dosmukhamedova Z.) [13].

ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі елімізде астықтың биржалық сауда жүйесін ұйымдастырып оған Алматының өңірлік қаржы орталығын (АӨҚО) тартуды ұсынады.

Қазір астықты экспортқа сату 280 лицензияланған экспорттаушылардың қолында, бұл жайда орта және ұсақ делдалдардың үлесіне экспорт нарығының шамамен 20%-ы немесе жылына 1,5 млн тоннаға жуығы келеді. Сондықтан, ауыл тауар-өндірушілеріне сыртқы нарықтарға делдалдарсыз, тек барлық экспорттаушы елдерде әдеттегідей астық биржалық саудасын ұйымдастыру арқылы тікелей шығуы үшін барлық жағдайлар жасау қажет. Астық биржасының болуы астық өндірісін алдын ала қаржыландыру үшін маңызды форвардтық келісімшарттарды жетілдіруге, сондай-ақ фьючерстік мәмілелерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді (Zhengizkhan Z.) [14].

Осының есебінен мемлекет Өңірлік Астық нарықтарындағы ахуалды талдай алады және республика ішінде белгіленген бағамен астықтың кепілді өткізілуін қамтамасыз ете алады. Бұл жерде әңгіме астықты экспортқа міндетті биржалық сауда арқасында енгізу туралы болып тұрған жоқ. Оған біртіндеп көшіп Қазақстанда астық биржалық саудасын дамытудың бірінші кезеңінде "Қазагромаркетинг" АҚ мүмкіндіктерін пайдалануға болады.

Республиканың барлық өңірлік ауыл шаруашылықтарында ақпараттық-кеңес беру орталықтары құрылып, жұмыс жасайды. Орталықтар тауар өндірушілерге қажетті нарықтағы ақпаратты ұсына отырып, кеңес беру қызметтерін көрсетеді және өздерінің брокерлік қызметін құрып қолданыстағы биржалармен байланыс орнатып, оларға экспортқа астықты сату бойынша қызметтер көрсете алады. Бұл АӨҚО-ның тиісті инфрақұрылымы бар мемлекеттік тауар-шикізат биржасын әмбебап түрін құру жөніндегі қолжетімді қызметіне ықпал етеді. Сондай-ақ, "Қазагромаркетинг" АҚ филиалдарының базасында осы биржаның электрондық сауда алаңдарын ашқан жөн.

«Азық-түлік келісім шарт корпорациясы» ҰҚ» АҚ "Еуразиялық сауда жүйесі" тауар биржасында ауыл шаруашылығы өнімдерін сатудың басталғаны туралы хабарлады.

Қазақстандық биржалық сауданың дамымауына көптеген ерекше биржалық проблемалардың шешілмеуі әсер етті – тауарлық астық өндірушілердің биржалық қызметімен тікелей таныс болмауы, астықты бартерлік негізде айырбастау, сақ-

тауға қалдыру және қолма-қол ақшаға сату мүмкіндігі (Tokenova S.M.) [15].

Тауар биржаларының жұмыс істеуінің ұйымдастырушылық кемшіліктері, қажетті биржалық инфрақұрылымның болмауы, биржалық делдалдар мен брокерлердің біліктілігінің төмендігі, есеп айырысу жүйесінің жетілмегендігі және мәмілелердің сапалы орындалуына кепілдіктердің болмауы және астық өндірушілер мен элеватор шаруашылығының қалыптасқан өзара қарым-қатынас жүйесінде биржалық сауданың дамымауының басты себебі әсер етті.

Әлемдік астық шаруашылығында қалыптасқан қазіргі жағдай мемлекет экономикасындағы астық шаруашылығының өсіп келе жатқан рөлін көрсетеді, тиісінше саланы әлемдік нарыққа шығару үшін Ұлттық астық саясаты қажет, оған астық шаруашылығының барлық шаруашылық жүргізуші субъектілері экономикалық қызығушылық танытады, онсыз саланың жоғары тиімді жұмыс істеуіне сену қиын.

Астық саясаты астық шаруашылығының және онымен сабақтас экономика салаларының орнықты және тиімді жұмыс істеуі, елдің астыққа деген қажеттілігін неғұрлым толық және кепілді қанағаттандыру, оның экспортын кеңейту мақсатында дамыған астық нарығын қалыптастыру қажеттілігіне негізделуге тиіс.

Талқылау

Талдау нәтижесіне сүйенсек, нарықтық қайта құру жылдарында өндірістің табиғи-биологиялық, техникалық-технологиялық және әлеуметтік-экономикалық факторлары арасындағы өзара іс-қимылдың бұзылуы салдарынан астық шаруашылығында жұмыс істейтін өндірістік ресурстардан пайдалы кірістің төмендеуі үрдісі, астық өндірісінің тұрақты қымбаттауы және оның сапасының нашарлауы айқын байқалды.

Соңғы жылдары егіс алқаптарының шамалы қысқаруы дәнді дақылдар өнімділігінің шамалы өсуімен өтелді. Астық шаруашылығын дамытудың өзіндік құны, сату бағасы және астық өндірісінің рентабельділігі сияқты экономикалық көрсеткіштеріне келетін болсақ, олар динамикалық түрде өзгерді, жекелеген жылдары күрт төмендеді және өсті, осылайша астық шаруашылығы мен астық нарығының дамуына стихиялық элемент енгізді.

Дәл осы көрсеткіштердің арақатынасы бизнестің нарықтық жағдайында тауар-ақша қатынастарының жұмыс істеуінің негізгі құралы болып табылатын пайда мөлшерін және оның дамуына негізгі және қуатты ынталандыру ретінде әрекет ететін астық шаруашылығының тиімділігін жалпылама

бағалауды көрсетеді. Экономикалық механизмнің маңызды құралы бола отырып, пайда астық саласында қарапайым немесе кеңейтілген ұдайы өндіріс үшін жинақтаудың негізгі көзі, оны дамыту және тиімділігін арттыру құралы ретінде қызмет етеді.

Зерттеу нәтижесі бойынша, астық саясаты астық шаруашылығының орнықты және тиімді жұмыс істеуі, елдің астыққа деген қажеттілігін толығымен қанағаттандырып, оның экспортын арттыру мақсатында астық нарығын жетілдіру және биржаның электрондық сауда алаңдарын ашқан жөн болар еді.

Қорытынды

1. Әлемдік астық шаруашылығында қалыптасқан қазіргі жағдай, тиісінше, саланы әлемдік нарыққа шығару үшін мемлекет экономикасындағы астық шаруашылығының өсіп келе жатқан рөлін көрсетеді.

2. Ұлттық астық саясаты қажет, онда астық шаруашылығының шаруашылық жүргізуші субъектілері экономикалық мүдделі, онсыз саланың жоғары тиімді жұмыс істеуіне сену қиын.

3. Астық саясаты астық шаруашылығының және онымен сабақтас экономика салаларының орнықты және тиімді жұмыс істеуі, елдің астыққа деген қажеттілігін неғұрлым толық және кепілді қанағаттандыру, оның экспортын кеңейту мақсатында дамыған астық нарығын қалыптастыру қажеттілігіне негізделуге тиіс.

4. Астық тауар ретінде сапалы біртектілікке, өзара алмастыруға ие және сақтауға жатады. Агроөнеркәсіптік кешендегі жаппай тауар болып табылады және отандық және әлемдік нарықтарда тұрмыстық нарыққа ие.

Автордың қосқан үлесі: Джумабаева Айгуль Муратовна: зерттеудің мақсаты мен міндеттерін тұжырымдау, зерттеу әдістерін сипаттау; Ордабаева Гулзинат Койшымановна: әдебиетке шолу жасау, нәтижелерді өңдеу мен қорытындылау; Козубекова Софья Жумаевна: сандық мәліметтерді жинақтау мен оларға талдау жүргізу, басылымды өңдеу.

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Saparova, G.K. Digitalization of Kazakhstan agro-industrial complex in context of transition to green economy / G.K. Saparova, D.A. Saparova, S.A. Saginova // Home.-2022.-N 3.- P. 175-186. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-175-186>

[2] Capitalising on Central Asia: Agricultural Assets in Kazakhstan. [Electronic resource].—

2024. Available at: <https://www.research.hktdc.com/en/article/MTc3MTQyNjI5MQ> (date of access: 04.09.2024).

[3] Kazakhstan: Economy-wide Effects of Adaptation in Agriculture [Electronic resource]. - 2021. Available at: <https://www.giz.de/en/downloads/giz2021-en-kazakhstan-policy-brief-agriculture.pdf> (date of access: 06.09.2024).

[4] Whelan, B. Precision Agriculture for Grain Production Systems /B.Whehan, J.Taylor.- Paris: CSIRO, 2013.-208p. <https://doi.org/10.1071/9780643107489>

[5] Калиев, Г.А. Стратегические приоритеты развития АПК Казахстана / Г.А.Калиев //Никоновские чтения.-2019.-№4.- С. 421-425.

[6] Пилипук, А.В. Критерии и методические подходы к выявлению и оценке резервов повышения эффективности производства в рамках продуктовых подкомплексов АПК и сырьевых зон агропромышленного производства / А.В., Пилипук, С.А. Кондратенко, А.В. Горбатовский, О.Н. Горбатовская, А.Л. Косова, Л.М. Павлович, Ю.С. Труханенко, В.А. Дурович, В.В. Шварацкий // Научные принципы регулирования развития АПК: предложения и механизмы реализации.-Минск: Институт системных исследований в АПК Национальной академии наук Беларуси, 2022.-С.37-45

[7] Богомолова И.П. Қазақстан және Ресей әлемдік азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінде: мүмкіндіктер, перспективалар және тәуекелдер / И.П. Богомолова, С.К. Мизанбекова, И.Н. Василенко //Халықаралық ауыл шаруашылығы журналы. – 2022. – №3(387). – Б.317-323.

[8] Ваншин, В.В. Астық және тамақ өнімдерін сақтау. Сақтау кезінде астық өнімдерін қабылдау, орналастыру және бақылау: оқу құралы / В. В. Ваншин.- Орынбор: Орынбор мемлекеттік университеті, 2019. - 121 б.

[9] Altukhov A. Increasing Interstate Integration in the Agro-Industrial Complex of the EAEU Countries / A. Altukhov, A. Semin // European Research Studies Journal. -2018.- Vol. 21- № 2.- P. 753-771.

[10] Kozhabayeva, S.A. Problems of formation and development prospects of small innovative business in Kazakhstan / S.A. Kozhabayeva, G.S.Ukubassova, A.Kh.Galiyeva//Вестник Карагандинского университета им. Е.А. Букетова. Серия «Экономика».-2019.-№4(96).-P.163-171.

[11] Mukhammedov A. Development of the agroindustrial complex in Kazakhstan / A. Mukhammedov, B. Nuriymbetova, K. Jaroslav // Eurasian Journal of Economic and Business Studies.- 2021. -№4 (62).- P.84-90.

[12] Каренов, Р.С. Елдің агроөнеркәсіптік кешенінің орнықты дамудың жаңа сапалы деңгейіне көшуінің жай-күйі мен басымдықтары/ Р.С. Каренов, Б.Г. Нұрпейісов, А.Б. Токсамбаева // Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің хабаршысы. «Экономика» сериясы.– 2019.-№ 2.-Б.172-182.

[13] S. Zhiyentayev, Z. State regulation of agriculture in Kazakhstan within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU) / S. Zhiyentayev, Z. Dosmukhamedova // E.A. Buketov Bulletin of Karaganda University. Economics Series. -2019. -№4(96).- P.99-108

[14] Zhengizkhan, Z. Agricultural Development of Kazakhstan / Z. Zhengizkhan / Eurasian Research Journal. – 2023.-Vol.5.-No.4.-P.45-58. <https://doi.org/10753277/2519-2442-2023.4-03/>

[15] Tokenova, S.M. Economic efficiency of introduction of innovative technologies in grain sub-complex of Kazakhstan / S.M. Tokenova //Problems of AgriMarket.-2020.-№4.-P.169-174.

References

[1] Saparova, G.K., Saparova, D.A. & Saginova, S.A. (2022). Digitalization of Kazakhstan agro-industrial complex in context of transition to green economy. *Home*, 3, 175-186. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-175-186> [in English].

[2] Capitalising on Central Asia: Agricultural Assets in Kazakhstan (2024). Available at: <https://www.research.hktdc.com/en/article/MTc3MTQyNjI5MQ> (date of access: 04.09.2024) [in English].

[3] Kazakhstan: Economy-wide Effects of Adaptation in Agriculture (2021). Available at: <https://www.giz.de/en/downloads/giz2021-en-kazakhstan-policy-brief-agriculture.pdf> (date of access: 06.09.2024) [in English].

[4] Whelan, B. & Taylor, J. (2013). Precision Agriculture for Grain Production Systems. *Paris: CSIRO*, 208 p. <https://doi.org/10.1071/9780643107489> [in English].

[5] Kaliev, G.A. (2019). Strategicheskie prioritety razvitiya APK Kazahstana [Strategic priorities for the development of the agroindustrial complex of Kazakhstan]. *Nikonovskie chte-niya - Nikon Readings*, 4, 421-425 [in Russian].

[6] Pilipuk, A.V., Kondratenko, S.A., Gorbatskiy, A.V., Gorbatsovskaya, O.N., Kosova, A.L., Pavlovich, L.M., Truhanenko, Yu.S., Durovich, V.A. & Shvaratskiy, V.V. (2022). Kriterii i metodicheskie podhody k vyyavleniyu i otsenke rezervov povysheniya effektivnosti proizvodstva v ramkah produktovykh podkompleksov APK i syrevykh zon agropromyshlennogo proizvodstva [Criteria and methodological approaches to identifying and evaluating reserves for improving production efficiency within the framework of product subcomplexes of the agro-industrial complex and raw material zones of agro-industrial production]. *Nauchnye printsipy regulirovaniya razvitiya APK: predlozheniya i mehanizmy realizatsii - Scientific principles for regulating the development of the agro-industrial complex: proposals and implementation mechanisms*, Minsk, 37-45 [in Russian].

[7] Bogomolova, I.P., Mizanbekova, S.K. & Vasilenko, I.N. (2022). Qazaqstan jäne Resey älemdik azyq-tülik qaupsızdığın qamtamasız etü jüyesinde: mümkindikter, perspektivalar jäne täukelder [Kazakhstan and Russia in the system of ensuring world food security: opportunities, prospects, and risks]. *Halıqaralıq aul şaruasıılıǵı jurnalı - International Journal of Agriculture*, 3(387), 317-323 [in Kazakh].

[8] Vanshin, V.V. (2019). Astyq jäne tamak önımderin saqtıu. Saqtıu kezinde astyq önımderin qabyldau, ornalastyru jäne baqy-laudyn erexselikterı [Storage of grain and food products. Reception, placement, and monitoring of grain products during storage]. *Textbook. Orenburg: Orenburg State University*, 121 [in Kazakh].

[9] Altukhov, A. & Semin, A. (2018). Increasing interstate integration in the agro-industrial complex of the EAEU countries. *European Research Studies Journal*, 21(2), 753-771 [in English].

[10] Kozhabayeva, S.A., Ukubassova, G.S. & Galiyeva, A.Kh. (2019). Problemy formirovaniya i perspektivy razvitiya malogo innovatsionnogo biznesa v Kazahstane [Problems of formation and development prospects of small innovative business in Kazakhstan]. *Vestnik Karagandinskogo universiteta im. E.A. Buketova. Seriya «Ekonomika» - Bulletin of Karaganda University named after E.A. Buketov. Series "Economics"*, 4(96), 163-171 [in Russian].

[11] Mukhammedov, A., Nuriymbetova, B. & Jaroslav, K. (2021). Development of the agro-industrial complex in Kazakhstan. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 4(62), 84-90 [in English].

[12] Karenov, R.S., Nurpeisov, B.G. & Toksambayeva, A.B. (2019). Eldiñ agroönerkäsıptik kesheniniñ ornıqtı damudyn jaña sapaly deñgeýine köşuiniñ jay-kýy men basymdyqtary [The state and priorities of the transition of the agro-industrial complex of the country to a new qualitative level of sustainable development]. *E.A. Buketov atyndaǵı Qaraǵandy memlekettik universitetiniñ habarshısı. «Ekonomika» seriyası - Herald of E.A. Buketov Karaganda State University. "Economy" series*, 2, 172-182 [in Kazakh].

[13] Zhiyentayev, S. & Dosmukhamedova, Z. (2019). State regulation of agriculture in Kazakhstan within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU). *E.A. Buketov Bulletin of Karaganda University. Economics Series*, 4(96), 99-108 [in English].

[14] Zhengizkhan, Z. (2023). Agricultural Development of Kazakhstan. *Eurasian Research Journal*, 5(4), 45-58. <https://doi.org/10753277/2519-2442-2023.4-03/> [in English].

[15] Tokenova, S.M. (2020). Economic efficiency of introduction of innovative technologies in grain sub-complex of Kazakhstan. *Problems of Agri Market*, 4, 169-174 [in English].

Авторлар туралы ақпарат:

Джумабаева Айгуль Муратовна – негізгі автор; Ph.D докторанты; Х.Д.Чурин атындағы «Менеджмент және агробизнесі ұйымдастыру» кафедрасының аға оқытушысы; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: aygul_dzhumabaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7675-7005>.

Ордабаева Гулзинат Койшымановна; ақпараттық жүйелер магистрі; «Ақпараттық жүйелер» кафедрасының аға оқытушысы; Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050040 Әл-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: gulzi200988@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9952-1620>

Козубекова Софья Жумаевна; экономика ғылымдарының кандидаты; "Менеджмент және агромаркетинг" кафедрасының доценті; К.И. Скрябин атындағы Қырғыз ұлттық аграрлық университеті; 050020 Медеров көш., 68, Бішкек қ., Қырғызстан; e-mail: sofia.kozubiekova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8833-4838>

Information about author:

Jumabayeva Aigul - **The main author**; Ph.D student; Senior Lecturer of Kh.D.Churin Department of Management and Organization of Agribusiness; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abaya Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: aygul_dzhumabaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7675-7005>.

Ordabaeva Gulzinat; senior lecturer of the Department of Information Systems; Al-Farabi Kazakh National University; 050038 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan; e-mail: gulzi200988@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9952-1620>.

Kozubekova Sofia; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Management and Agromarketing; K.I. Scriabin Kyrgyz National Agrarian University; 050010 Mederova str., 68, Bishkek, Kyrgyzstan; e-mail: sofia.kozubiekova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8833-4838>

Информация обавторах

Джумабаева Айгуль Муратовна - **основной автор**; докторант Ph.D; старший преподаватель кафедры «Менеджмент и организация агробизнеса» им.Х.Д.Чурина; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г.Алматы, Казахстан; e-mail: aygul_dzhumabaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7675-7005>.

Ордабаева Гулзинат Койшымановна; магистр информационных систем; старший преподаватель кафедры «Информационные системы»; Казахский национальный университет им. аль-Фараби; 050040 пр.Аль-Фараби, 71, г.Алматы, Казахстан; e-mail: gulzi200988@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9952-1620>

Козубекова Софья Жумаевна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Менеджмента и агромаркетинга»; Кыргызский национальный аграрный университет им. К.И.Скрябина; 050020 ул.Медерова, 68, г.Бишкек, Кыргызстан; e-mail: sofia.kozubiekova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8833-4838>